

__viatges. una història del poble jueu_

Museu d'Història dels Jueus

Exposició

juliol 2021__març 2022

www.girona.cat/call

PATRONAT
CALL DE GIRONA

הספרייה הלאומית
المكتبة الوطنية الإسرائيلية
THE NATIONAL
LIBRARY OF ISRAEL

aepj
jewischetings

Hi col·laboren:

Diputació de Girona

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Aquesta és una exposició sobre un recorregut de trenta-vuit segles, a través de camins diversos que voregen pràcticament tots els racons del món i que abasten des del 1730 ANE fins als nostres dies. És la història de tot un poble, explicada a través de mil rutes que són físiques i socials, polítiques i conceptuals. És el relat dels camins que ha anat construint el Poble Jueu al llarg dels temps, superant adversitats i reescrivint-se a base d'experiències compartides i d'una memòria comuna, fonamental, definidora i identitària.

Els camins són nous,
les sabates, comprades ahir mateix,
però la marxa és antiga i heretada.
lehuda Amikhai

1

viatges del poble jueu

El fet de viatjar d'un lloc a un altre —físicament, espiritual o emocional— situa les persones en un procés de transició permanent. És en aquest sentit que s'ha d'entendre l'odissea del Poble Jueu, que va començar, segons relata la Bíblia, comprenent que només hi ha Un Esperit Infinit. Cap al 1730 ANE aquest ésser diví va parlar a Abram, qui ja s'havia desarrelat del seu lloc natal, la ciutat d'Ur dels Caldeus, i el va instar a emprendre el camí «cap al país que jo t'indicaré» (Gènesi 12, 1).

Aquesta terra era Canaan. Abram es va convertir en Abraham i jueus, cristians i musulmans són tots «fills d'Abraham». La Canaan promesa a Abraham esdevindria la Terra d'Israel. En un altre llarg viatge,

Hagadà il·lustrada de Pasqua. Nord d'Itàlia, vers 1450

Biblioteca Nacional d'Israel, Ms. Heb. 6130=34

també relatat a la Bíblia, el net d'Abraham, Jacob, va ser anomenat «Israel».

En temps d'una gran fam, Jacob va viatjar a Egipte. Allà els seus descendents van ser esclavitzats. I al segle XIII ANE, Moisès va liderar el seu Èxode cap a la Terra Promesa.

La Bíblia continua explicant com, al mont Sinai, Déu li lliurà la Torà amb els seus deu manaments, els rituals i els estatuts: el dissabte (xabbat) havia de ser un dia lliure de treball. La Pasqua es va establir per commemorar l'Èxode. La Torà era un full de

2

exili i diàspora

El Poble Jueu fou dispersat i forçat a l'exili d'Israel per diversos conqueridors al llarg dels temps.

Nabucodonosor, de Babilònia, va conquerir Judea, va destruir el Temple de Salomó (586 ANE) i va forçar l'exili cap a Babilònia i més enllà. Mes endavant, al 538 ANE, Cir el Gran, rei de Pèrsia, va permetre el Poble Jueu retornar a Sió i reconstruir el Temple. En poder triar, un gran nombre va romandre lliurement allà on eren, a Babilònia, i van convertir aquella en la seva terra. Cal precisar que, quan les comunitats jueves es queden o se'n van per voluntat pròpia, s'ha de parlar de diàspora, i no d'exili.

Arba Turim, de Jacob ben Asher

Biblioteca Nacional d'Israel,
RI Schoken 59

Primera publicació jueva a Istanbul (l'antiga Constantino-ble), que després va acollir una pròspera comunitat jueva amb nombroses impremtes de renom. L'edició és obra d'un impressor jueu que va arribar a Istanbul des de la península Ibèrica després de 1492.

Moltes comunitats en la diàspora van florir quan les civilitzacions babilònica, persa, grega hel·lenística i romana es van escampar per l'Orient Mitjà. Les societats politeistes van ser (en la majoria dels casos) tolerants amb el monoteisme jueu. A Alexandria, Filó va defensar la introducció del judaisme entre els seus veïns hel·lenístics; fins i tot la Torà va ser traduïda al grec.

Privilegi en favor de Berenguer de Bardají, emès per Alfons el Magnànim, rei de la Corona d'Aragó. Saragossa, 1429.

Biblioteca Nacional d'Israel, Ms. Yah. Var. 40.3.

Aquest document singular concedeix la possibilitat que els jueus, si volen, s'instal·lin a Oliete (Terol), domini del noble Berenguer de Bardají, que exercia el càrrec de justícia d'Aragó, i així passin a dependre de la jurisdicció del noble. Té lloc només 63 anys abans que els jueus fossin expulsats dels regnes hispànics.

L'any 70, Roma va conquerir Jerusalem, va destruir el Segon Temple i va posar les bases d'una diàspora que va durar dos mil anys.

Tot i el seu arrelament als diferents territoris on s'ha establert, el judaisme s'ha anat reinventant des dels temps de l'exili a Babilònia en temps de Nabucodonosor. La memòria col·lectiva del Poble Jueu es veié preservada en els textos i comentaris del Talmud (escrit cap a l'any 500), que esdevé un pilar principal del Judaisme, ja que estimula el debat sobre la Bíblia, sobre la millor manera de viure i sobre com adaptar les lleis i els rituals judaics a la vida fora d'Israel. Per això, l'estudi del Talmud ha esdevingut una part integral del llarg viatge del Poble Jueu.

El menyspreu mostrat per l'Església cap al judaisme va provocar onades de persecucions i expulsions. Amb l'expansió de l'Islam a partir de l'any 632, les comunitats jueves que vivien en els territoris conquerits, tot i no tenir garantida la igualtat de drets, van obtenir proteccions legals denegades per la Cristiandat.

En els calls catalans, així com en les jueries i els guetos d'Europa, on vivien les comunitats jueves sotmeses al poder cristià, i també en els millets de l'Orient Mitjà, on s'establiren les comunitats que vivien en territoris islàmics, la vida s'estructurava a l'entorn de l'eix comunitari, i tot se centralitzava al voltant de la família, la sinagoga, la casa d'estudi i el bany ritual.

La dispersió, per exili o per diàspora, va conduir el judaisme a construir-se en un mosaic de diversitat molt gran —sefardites, asquenases, perses, iemenites—. Això es veu reflectit en les maneres diferents d'establir l'ordre en la litúrgia, les formes de vestir, els tipus de menjar i les llengües amb què s'expressen les diferents comunitats d'arreu del món. Tot i conservar l'hebreu per a finalitats religioses, el judaisme es va enriquir amb el contacte amb altres civilitzacions, fet que va portar al desenvolupament de llengües pròpies com l'ídish, el judeocastellà o el judeoàrab.

L'exili forçós va acabar l'any 1948 amb l'establiment de l'Estat d'Israel, que des de llavors és el refugi garantit pel Poble Jueu. Tot i així, afortunadament, avui dia encara prosperen moltes comunitats a la diàspora, fora d'Israel.

Carta a Siman Tov ben Yehuda ben Daniel. Bamian (Pèrsia), segles XI-XII

Biblioteca Nacional d'Israel, Ms. Heb. 8333.29=4

Aquest text en un judeopersa primerenc es va trobar a la guenizà afganesa (un dipòsit de manuscrits jueus fragmentats trobat el 2011 dins d'una cova a l'Afganistan). Al text, un jueu escriu al seu germà per demanar-li que no cregui els rumors calumniosos que diuen que ja no manté la fe jueva, i manifesta el seu profund desig de tornar a Bamian, que és la seva estimada llar.

Pierre Jacques Benoit, *Jodensavanne*, ca. 1830

La *Jodensavanne* (sabana jueva) era una comunitat agrícola al Surinam (Amèrica del Sud), establerta per descendents de les famílies jueves que fugien de la persecució inquisitorial de la península Ibèrica.

1/3

__viatges inspiradors__

Un pelegrinatge implica deixar enrere allò que ens és familiar i emprendre camí a la recerca d'una realització espiritual, per respondre a una crida, o potser per retre homenatge a un lloc evocador i sagrat segons una tradició transmesa de generació en generació. Per al judaisme, que té tres grans festes de pelegrinatge —Péssah (Pasqua), *Xavuot* (Setmanes) i *Sukkot* (Cabanelles)—, aquest lloc sagrat és el Temple de Jerusalem (Sió), on s'ubica el passat ancestral del Poble Jueu, el seu origen i la seva raó de ser.

Sovint, el camí cap al Temple, el feien famílies senceres; també des de la diàspora. En temps del Segon Temple, quan el Poble Jueu era en

Mapa de llocs sants de pelegrinatge jueu a Israel.
Safed (Israel), 1564
Biblioteca Nacional d'Israel,
Ms. Heb. 8°6947

diàspora a Babilònia, hi va haver pelegrinatges massius a Jerusalem.

Aquesta ciutat sagrada era el lloc on acudir a lamentar la pèrdua de la Sió bíblica, el punt on retre homenatge al passat del Poble Jueu i a la seva raó de ser. Durant tota l'edat mitjana els pelegrins visitaven el mont del Temple, el Mur de les Lamentacions, la Tomba dels Patriarques i la Tomba de Raquel.

Al final de la seva vida, el rabí de Girona Mossé ben Nahman (1267) va emprendre el

camí cap a la Terra d'Israel, des d'on va enviar cartes sentides i plenes d'enyorança a fills i deixebles. Alguns pelegrins destacats, com els andalusins Judà ha-Levi (1140) i Maimònides (1165) o el navarrès Benjamí ben Jonà de Tudela (1171) van deixar escrits els seus relats de viatges en textos interessants i útils per aprendre costums, creences i històries diverses. L'italià Moses Montefiore va fer el seu darrer pelegrinatge a l'edat de 91 anys, el 1875. Els quaderns de viatges dels pelegrins revelen personalitats, pràctiques i idees diverses en moments també diversos.

Igualment, hi ha el costum de pelegrinar a llocs de sepultura d'homes i dones sants, una tradició immemorial a Israel, Orient Mitjà i el nord d'Àfrica, estesa també a Europa i a Amèrica del Nord. En aquells indrets consagrats per la tradició i pel fet de conservar les restes de personalitats destacades del Poble Jueu s'hi encenen espelmes, s'hi reciten pregàries i s'hi deixen peticions per escrit.

Encara hi ha un altre tipus de pelegrinatge: l'adreçat a retre homenatge al judaisme i al món jueu d'Europa d'abans de l'Holocaust. Fou en aquest sentit que Elie Wiesel va

viatjar a Sighet (Romania), i que d'altres ho van fer al gueto de Venècia, o a la tomba de Franz Kafka a Praga, especialment en l'aniversari de la seva mort.

La connexió personal amb la comunitat, el sentiment de pertinença col·lectiu, també pot ser una experiència espiritual. Després de la caiguda del Teló d'Acer, moltes persones poloneses van recuperar la seva identitat jueva amagada. Des de l'Amèrica del Sud fins a l'Àsia Meridional, molta gent ha retrobat el seu antic llinatge. En aquest sentit, la descoberta de l'herència jueva ha estat tota una experiència emocional.

Un altre viatge experimental, sobretot per a gent jove, és el que du a la «descoberta» d'Israel: Taglit-Birthright és una organització benèfica que organitza aquests tipus de viatges iniciàtics.

D'altra banda, algunes persones assoleixen l'autodescobriment sense necessitat de travessar el planeta ni de realitzar cap mena de viatge físic; es tracta de fer un viatge interior, de casa estant, que consisteix en un procés de contemplació interior tranquil·la.

Quina és la clau de l'èxit d'un viatge de pelegrinatge? Potser és la capacitat de mostrar una actitud oberta als encontres al llarg del camí, i en saber retornar a casa sans, estalvis i revitalitzats pel procés de viatge.

14

— fugir per salvar-se —

A cada generació i gairebé a cada país, hi ha hagut persones o comunitats que han hagut de desarrelar-se per poder sobreviure. Un nou govern, o una nova estructura social dominant, podia convertir allò que havia estat refugi en sofriment.

«Canvi de lloc, canvi de sort», diu un proverbi hebreu. El Poble Jueu s'ha vist abocat, al llarg de la història, a la predisposició a marxar a la recerca de refugi, ja fos espiritual, físic o econòmic.

Durant la Primera Croada (1096), fugir va ser quasi impossible, arreu d'Europa. Durant el període de la Inquisició espanyola i portuguesa (1492-1530), fugir —a través dels Pirineus, cap a l'Imperi otomà o cap

Else Lasker-Schuler, *Die verscheuchte Dichterin*, 1942

Biblioteca Nacional d'Israel,
Arc Ms Var 501 03 56

La «poetessa foragitada» és un dibuix fet després de patir un atac antisemita.

al nou món— va ser la millor decisió que podia prendre el Poble Jueu.

Aquests refugis, però, rarament eren permanents. A partir de 1654, quan Portugal va fer fora els neerlandesos del Brasil, ni tan sols el nou món era garantia de refugi davant de la Inquisició. Així, els jueus hispanoportuguesos van desembarcar a Nova Amsterdam (Nova York) i més tard a Jamaica, Barbados i les Índies Orientals.

En moltes ocasions, els jueus van agafar les regnes del seu propi destí. Per evadir pogroms o per escapar del servei militar

obligatori imposat per l'Imperi rus, van fer cap a Anglaterra i Amèrica, sobretot entre els anys 1880 i 1914. Aquella cerca constant de refugi va portar-los fins a Saskatchewan (1902), Argentina (1890), Kènia (1903), Austràlia (1927) i l'extrem oriental de Rússia, Birobidjan (1928).

Durant els anys anteriors a la Segona Guerra Mundial, la població jueva es va veure obligada a abandonar molts llocs. Si bé cap país no tenia l'obligació d'acollir aquella gent que fugia de les persecucions i els atacs, alguns ho van fer: Rússia, Xangai, la República Dominicana i alguns altres. L'operació Kindertransport («transport d'infants») va portar 10.000 nenes i nens a Gran Bretanya, durant els nou mesos anteriors a l'esclat de la Segona Guerra Mundial. I durant la guerra, el poeta Abraham Sutzkever va aconseguir escapar-se del gueto de Vïlnius i afegir-se a la lluita dels partisans jueus. Altres travessaven de manera clandestina la frontera francoespanyola, per diferents punts dels Pirineus: molts, com Walter Benjamin, van intentar fugir per Portbou; d'altres, com Shaya Gertner i la seva família, per Esponellà. Els arxius de Girona són plens de noms i documents que en fan memòria.

Durant aquells temps terribles, algunes persones íntegres van fer tombar la balança a favor de la humanitat. Cal esmentar els gestos de decència del diplomàtic japonès Chiune Sugihara a Lituània, de la monja polonesa Cecylia Roszak, de l'espia britànic Frank Foley a Berlín i de l'empresari italià Giorgio Perlasca i el diplomàtic espanyol Àngel Sanz Briz a Budapest. El Yad Vashem, centre que recull la memòria de l'Holocaust, té identificades prop de 27.362 persones com a «Justos de les Nacions», una denominació que s'aplica a aquells que van arriscar la vida per salvar gent jueva d'arreu del món.

Acabada la guerra, les persones supervivents de l'Holocaust es van haver de traslladar clandestinament a Palestina, però des de 1948 ja van poder entrar lliurement al nou Estat d'Israel. Algunes comunitats jueves van haver de ser rescatades i conduïdes a Israel, amb operacions d'immigració massiva anomenades Catifa Màgica (Iemen, 1949-1950), Esdres i Nehemies (Iraq, 1951-1952) i Moisès (Etiòpia, 1984). Amb la caiguda del Teló d'Acer (1991), un milió de persones més van ser lliures d'emigrar i establir-se a Israel.

Avui, Europa compta amb 1,4 milions de persones jueves en els seus diferents països.

15

— tradició i viatges

El judaisme es podria definir com una forma de vida en moviment; un moviment constant, que s'esdevé tant en l'àmbit de llar i família com en ruta pel món. Per a la gent jueva que es desplaça per motius diversos, el fet de tenir a l'abast aliments caixer i un lloc segur on celebrar el xabbat són aspectes essencials i necessaris.

Els tefil-lín que els homes jueus observants es posen per a les pregàries del matí, els llibres per a les oracions quotidianes, els salms i la Bíblia hebrea, són companys de viatge familiars i imprescindibles.

Durant mil·lennis, en els viatges constants per raons comercials o de pelegrinatge, els viatgers connecta-

Llibre de pregàries per a Roix ha-Xanà i Iom Kippur segons el ritus català. Catalunya, ca. 1280
Biblioteca Nacional d'Israel
Ms. Heb 8°6527

ven comunitats remotes, al temps que construïen ponts entre civilitzacions.

Aleshores viatjar podia ser difícil i perillós. Encara ara, en iniciar qualsevol viatge, és comú recitar una pregària especial que apel·la a la providència divina per obtenir un guiatge segur tant d'anada com de tornada. Es tracta d'una antiga pregària, que ja és citada al Talmud i compta amb diferents esmenes fetes al llarg del temps, i diu així:

Pinchas ben Abraham
Halevy of Halberstadt,
Calendari jueu. Saxònia
(Alemanya), 1716
Biblioteca Nacional d'Israel,
Ms. Heb. 8°2380
El llibre ens permet calcular
correctament les dates
jueves, tot fent servir el
calendari gregorià com a
referència.

«Que sigui la teva voluntat, Senyor, Déu meu, guiar-me en pau i dirigir les meves passes en pau i mantenir-me en pau; i lliurar-me de tots els enemics i emboscats del camí; i beneir les obres de les meves mans; i fer que trobi gràcia, bondat i misericòrdia als teus ulls i als ulls de tots els qui em vegin. Beneït siguis, Senyor, que escoltes aquesta pregària».

En temps passats, qui viatjava esperava i obtenia l'hospitalitat de coreligionaris jueus, arreu del món, fos quin fos el lloc de destí i de pas. Les cases d'estudi i oració servien, ocasionalment, d'albergs improvisats.

Rebre i oferir una càlida acollida és una virtut fonamentada en la Bíblia i remet a l'acolliment que oferia Abraham al foraster. La dita «deixa

que tots els que tenen gana entrin i mengin» és santificada al Talmud i també està recollida a l'Hagadà de Pasqua.

Al llarg de tota l'edat mitjana, les comunitats europees proveïen de menjar i allotjament els jueus itinerants, que eren nombrosos. Era lloable tenir un convidat a taula, especialment en xabbat, i encara millor si es tractava d'un erudit en matèria religiosa, perspicax en els negocis i disposat a comprometre's en enllaços matrimonials. Tot plegat, confegia una important cohesió de grup entre les comunitats jueves disperses arreu del continent.

I al final, quan qui havia emprès el viatge tornava a casa sa i estalvi, arribava el moment de recitar una benedicció de salvació i agraïment a la sinagoga, davant del rotlle de la Torà.

/6

__i el viatge continua__

Postal des de Rixon
le-Tsiyyon. Israel, ca.
1905-1947

Biblioteca Nacional d'Israel,
TM 8= 369

Al revers de la postal, una
mare expressa l'esperança
que el seu fill, com ella,
s'instal·li a Palestina per
esperonar la creació d'un
estat jueu.

Dels 14 milions de jueus que hi ha aproximadament al món, la majoria es concentra a Israel (6,8 milions) i als Estats Units (5,7 milions). A Europa hi ha aproximadament 1,4 milions de persones jueves, identificades per religió, cultura o llinatge. Addicionalment, prop de 150.000 persones de nacionalitat israeliana han fet d'Europa la seva llar.

Europa compta amb diverses comunitats jueves: des de grans centres com París, Londres, Roma, Berlín i Budapest, fins a nodes més petits com Estocolm, Praga, Varsòvia, Sofia i Zuric. Al continent hi ha una àmplia xarxa d'escoles jueves; festivals de música i cultura jueva tenen lloc des de Kíev fins a Florència i hi ha uns 120 museus jueus

oberts al públic, incloent el de Girona, que està dedicat a la trajectòria històrica de les comunitats jueves catalanes durant l'edat mitjana.

És evident que s'està produint un renaixement jueu, però al mateix temps, també es produeix arreu un ressorgiment de l'antisemitisme.

Seguint el Deuteronomi, moltes persones creuen que la civilització jueva marxa inevitablement cap a una «reunió de la diàspora», materialitzada a Israel. Un calendari, una llengua, una història i tota una civilització vinculen el Poble Jueu a aquest lloc excepcional.

Des dels inicis del sionisme polític, a la dècada del 1880, onades d'immigrants es van anar dirigint cap a la Terra d'Israel. Després de l'Holocaust (1933-1945), la majoria de supervivents va abandonar Europa, molts des dels camps de deportats. Amb l'establiment de l'Estat d'Israel el 1948, aquesta «reunió de la diàspora» es va accelerar dramàticament: hi arribaren 900.000 desplaçats dels països àrabs i musulmans. Després, la població jueva va continuar confluint a Israel des de l'Iran (1979) i d'Etiòpia (des de 1984) i també des de l'antiga Unió Soviètica (1989), d'on, amb l'obertura del règim comunista, van arribar prop d'un milió de persones.

Després de dos mil anys de dispersió a tots els racons i confins de la

Fullet promocional del popular festival de menjar jueu de Londres, *Gefilte Fest*

Biblioteca Nacional d'Israel, col·lecció d'efímers jueus europeus

terra, ara hi ha l'opció de viure en un país propi, un Israel sobirà, o bé continuar en una diàspora dinàmica, no exempta de problemes, però tampoc de satisfaccions, ja que s'hi han establert interaccions interessants i enriquidores amb les altres comunitats amb què conviuen.

El viatge continua. Cap on i fins quan són preguntes que cal formular-se.

Viatges. Una història del Poble Jueu

juliol 2021__març 2022

Una idea original de l'Associació Europea del Patrimoni Jueu i la Biblioteca Nacional d'Israel

Associació Europea per a la Preservació i Promoció de la Cultura Jueva (AEPJ)

L'AEPJ és una associació europea formada per 23 entitats associades que comparteixen la missió de preservar i promoure la cultura i el patrimoni jueu al continent europeu. Aquests objectius, motor de la institució, s'assoleixen a través del desenvolupament de dos grans projectes: la Jornada Europea de la Cultura Jueva i la Ruta Europea del Patrimoni Jueu, declarada Gran Itinerari Cultural pel Consell d'Europa.

Biblioteca Nacional d'Israel

Fundada l'any 1892 a Jerusalem, la Biblioteca Nacional d'Israel (BNI) té un doble mandat diferenciat: servir de biblioteca nacional tant a l'Estat d'Israel com a la comunitat jueva internacional. Els seus extensos fons contenen una gran quantitat de materials en formats diversos, sobre la història i la cultura del Poble Jueu, l'Estat d'Israel i la Terra d'Israel al llarg dels segles.

Textos__Dr. Elliot Jager

Adaptació de continguts__Institut d'Estudis Nahmànides, Patronat Call de Girona

Disseny original__Rotem Soaye

Disseny i adaptació a Girona__Roser Bover

Producció__La Digital

Gestió, coordinació i comunicació__Patronat Call de Girona

www.girona.cat/call

facebook.com/callgirona

Versió digital ampliada: <http://journeys.nli.org.il>

DL Gi 1039-2021